

כתובת ארמית על קערה מתל דן

מאת

נחמן אביגד

בתעלה שנחפרה לפני זמן־מה בתל דן, המזוהה עם דן המקראית, היישוב הישראלי הצפוני ביותר, נתגלו שרידי בנייה ושברי־חרס. כל החרסים הם מהתקופה הישראלית, מרביתם מן המאות ה'ט'—הח' לפסה"ג. ראוי לציין במיוחד את ריבוי השברים של כלים עדינים המכונים "כלי שומרון"¹. בין החרסים נמצאו שלושה שברים של בסיס־קערה שטוח, שחלק ממנו חסר (ראה ציור ולוח ט). הבסיס דמוי־דיסקוס וקוטרו 10.5 ס"מ. הוא עשוי טין אדום בהיר וצרוף היטב; צבע הליבה חום בהיר. פני הכלי מוחלקים מבית ומחוץ. על הבסיס חרותות בקווים דקים חמש אותיות גדולות בכתב הארמי־הפיניקי. בחלק החסר של הבסיס יש מקום לאות גוספת. ברווח שבין האות הראשונה לאות האחרונה חרות כוכב גדול בעל חמישה קצוות². כל החריתות נעשו לאחר צריפת הכלי. ואלו האותיות שנשתמרו:

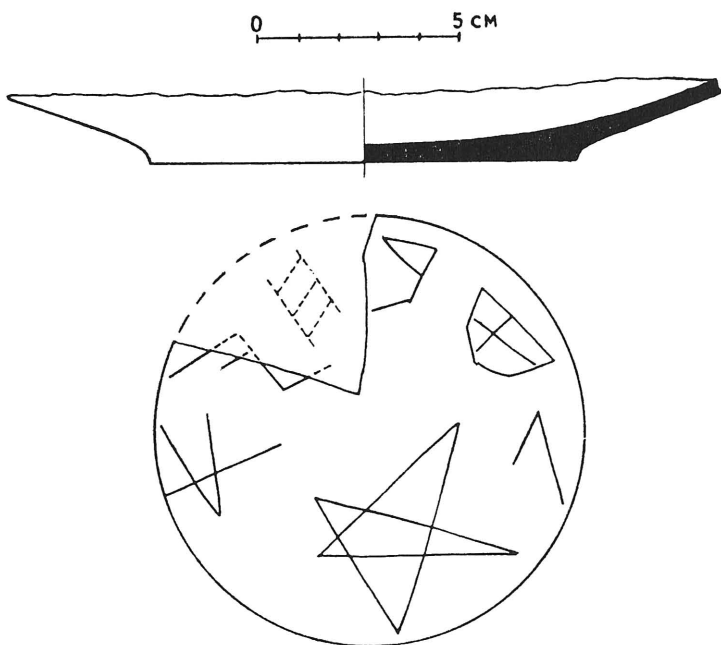
לטב [יא

האות היחידה המעוררת תשומת־לב היא הטי"ת, שראשה שטוח. צורה זו יוצאת דופן, ואין לייחס לה משמעות כרונולוגית. צורתיהן של שאר האותיות משותפות לכתב העברי, הפיניקי והארמי של המאה ה'ט' לפסה"ג. הבי"ת והי"ד קרובות ביותר לאלו של כתובת מישע (850 לפסה"ג, בקירוב). הלמ"ד מזווה; תנוחתה המאוזנת אינה רגילה, דבר שאפשר לייחס לאי־הבטחון של הכותב בבואו לכתוב לאורך הקו העגול של הבסיס. רק הסופית —יא מאפשרת

1. החרסים נאספו ומוינו על־ידי מר דוד אמיר, חבר קיבוץ דן ונאמן העתיקות במקום. חובה נעימה היא לי להודות למר אמיר על הרשות לפרסם את הכתובת ועל הידיעות החשובות שמסר לי על התגלית.

2. אין לראות בכוכב זה תו־יוצר, שכן נחרת אחרי צריפת הכלי. כוכב דומה נמצא על שבר של בסיס אחר. שמא יש לכוכבים אלה כוונה מאגית או משמעות סמלית אחרת? מן הראוי לציין, שעל חרסים מספר נמצאו סימנים אחרים, שכמה מהם עשויים להיות אותיות.

לנו לקבוע, כי לשון המלה היא ארמית. האות הזוהרה היתה — ככל הנראה — ח"ת, ואם אמנם כך, הקריאה היא לטבחיא.

בארמית משמעותו של הפועל "טבח" היא לשחוט ולהרוג, וזו גם משמעותו של הפועל האשורי *tabāhu*. במקרא משמש השורש "טבח" גם כינוי לאנשים העוסקים בבישול ובהכנת מאכלים: בשמ"א ח, יג, מוזכרות ה"טבחות" יחד עם הרקחות והאופות; ובשמ"א ט, כג—כד, הכין "הַטְּבַח" את סעודת הזבח, ובמצוות שמואל הגיש לשאול את השוק למאכל. התרגום הארמי בפסוק האחד הוא "טְבַחְךָ", ואילו בפסוק השני — "טְבַחְא".

צורת הרבים בארמית מופיעה רק בדניאל ב, יד: "טבחיא"; אריוך, פקיד מלך בבל, מכונה שם בתואר "רב־טְבַחְיָא", כלומר, ראש משמר המלך, שהיה ממונה על הוצאתם להורג של נידוני מלכות (שם, ב, כד). התרגום העברי של תואר זה הוא "רב־טבחים"; מכונה בו נבוזראדן, שר־הצבא הבבלי ששרף את

בית-המקדש והרס את ירושלים³. בתואר "שר-הטבחים" נקרא פוטיפר סריס פרעה⁴.

דומה, כי תחילה ציין התואר "רב-טבחיא" את הממונים על שחיטת הבהמות, ורק במרוצת הזמן נהפך לתואר-כבוד לשרי-צבא. אבל התיבה "טבחיא", ללא הקדומת "רב", אינה אלא מציינת, ככל הנראה, אנשים העוסקים במלאכת השחיטה והבישול. מכאן, שאת הכתובת "לטב[ח]יא", עם למ"ד-הקניין, יש לתרגם כפשוטה: "של הטבחים".

כתובת זו יותר משהיא באה לסמן את הבעלות על הקערה גועדה לציין את שימושה הבלעדי בידי הטבחים.

למנהג זה של סימון כלים אפשר למצוא מקבילה מעניינת בכלי שנתגלה בעין-גב, בחופה המזרחי של הכנרת, מקום שם נערכו לפני שנים אחדות הפירות-בדיקה על-ידי פרופ' ב. מזור ועמיתיו⁵. בשכבה ווו, המיוחסת לאמצע המאה ה'ט' לפסה"ג, נתגלה קנקן חרס, שעל כתפו חרותה הכתובת הארמית "לשקיא"⁶. החופרים הציעו לקרוא "לִשְׁקִיא" ("למשקה") ופירשוהו כתואר-כבוד של פקיד גבוה, שהיה ממונה על המצודה שבעין-גב מטעם מלך ארם. לפי פירוש זה התיבה "לשקיא" אינה אלא קיצור התואר "רב-שקיא".

לביסוסה של הצעה זו הובאו אסמכתות שונות⁷: באשורית פירושה של המלה *šāqū* הוא "משקה", ומכאן התואר הידוע *rāb šāqē* של פקידים חשובים בתצר המלך, כגון רבשקה, שר-הצבא האשורי הנוכר במל"ב יח, יז; בתצר מלך מצרים רווחו התארים "משקה" ו"שר המשקים"⁸; נחמיה מספר על עצמו שהיה "משקה למלך"⁹; ובתלמוד¹⁰ נקרא מוזג היין "שקיה".

אבל לאור הכתובת מתל דן דומה, שגם את הכתובת מעין-גב יש לקרוא בלשון רבים: "לִשְׁקִיא", כלומר, "של המשקים", לא כתואר-כבוד לתופש

3. מל"ב כה, ח; יר' לט, ט—יא; ועוד.

4. בר' לז, ל.

5. B. Mazar, A. Biran, M. Dothan & I. Dunayevsky, 'Ein Gev Excavations in 1961, *IEJ*, XIV, 1964, pp. 1-49

6. שם, עמ' 27, לוח B 13.

7. שם, עמ' 28.

8. בר' מ, א—ב.

9. נחמ' א, יא.

10. בבלי, בבא קמא, דף קב, ע"ב.

משרה גבוהה, אלא כציון תפקידם של אנשים שעסקו הלכה למעשה בהכנת המשקאות ובהגשתם למסובים. מכאן, ששני הכלים שחרותות בהם הכתובות "לטב[ח]יא" ו"לשקיא" היו בשימוש במשק-בית מלכותי או במטבח גדול, שבו היו לשירותים השונים כלים נפרדים, ולכן היה צורך לסמנם: הקערות לטבחים והקנקנים למשקים. ושמא נועדו הכלים המסומנים לשימוש מיוחד? צורה זו של סימון אמנם לא היתה ידועה עד כה, אבל דומה, שעדותן של שתי הכתובות, הקרובות זו לזו בלשונן, בזמן ובמקומות הימצאן, הנה משכנעת ביותר.

לשונן הארמית של הכתובות מעידה, שבשעת כתיבתן היו שני המקומות כבושים בידי הארמים. על דן — שהיתה עיר ישראלית חשובה בגבול סוריה — מסופר, שהוכתה בידי בן-הדד מלך ארם בימי בעשא מלך ישראל בתחילת המאה ה'ט' לפסה"נ¹¹. על גורלה של העיר בימי הפשיטות הארמיות לתחומי ישראל אין אנו יודעים דבר. החפירות שנערכו בעין-גב (שהוא שמו החדש של המקום) העלו, שהיה זה יישוב מבוצר חשוב בגבול ישראל. לדעת החופרים¹² נבנה היישוב בימי דויד ושלמה, היה כבוש בידי מלכי ארם במאה ה'ט' לפסה"נ וחזר לידי ישראל בתחילת המאה הח' לפסה"נ.

נ.ב. לאחר שנכתב המאמר נערכו חפירות ארכיאולוגיות בתל דן מטעם אגף-העתיקות, בראשותו של ד"ר א. בירן. יש לקוות, כי לאחר שתפורסמה תוצאות החפירות יופץ אור נוסף על הנושא הנדון, ויהיה בידנו לקבוע זמן מדויק יותר לקערה ולכתובתה.

11. מל"א טו, כ; דה"ב טז, ד.

12. מזר (לעיל, הערה 5), עמ' 32.